

Катерина ВАЛЬКОВА
викладач кафедри журналістики
Одеського національного університету
імені Іллі Мечникова,
науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Олександр Александров

УДК 821.161.1«193» Ільф, Петров

**МАРШРУТ У КНИЗІ ПОДОРОЖНІХ НАРИСІВ
ІЛЛІ ІЛЬФА ТА ЄВГЕНА ПЕТРОВА «ОДНОПОВЕРХОВА АМЕРИКА»**

Стаття присвячена створенню типології маршрутів у книзі подорожніх нарисів Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Одноповерхова Америка» та визначенню їх функцій.

Ключові слова: Ільф та Петров, «Одноповерхова Америка», подорожній нарис, маршрут.

Про важливість маршруту подорожі для мандрівників свідчить те, що він може бути задекларований уже на початку твору або обговорюватися, уточнюватися, змінюватися в силу якихось обставин в дорозі.

Мета статті – створення типології маршрутів у книзі подорожніх нарисів Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Одноповерхова Америка» та визначення їх функцій.

Подорожі здійснюються з різною метою. Здобуття якихось матеріальних цінностей, які підтримують життєздатність племені, або оволодіння езотеричними знаннями та містичними здібностями як мета подолання шляху зафіксовані уже архаїчними індоєвропейськими міфами. Збереглися давньогрецькі подорожні записи двох типів: подорож морем або сушею.

Написане на початку XI ст. «Житіє і хоженіє Данила Руської землі ігумена» свідчить про виняткове значення маршруту для досягнення паломником своєї сокровенної мети. А вона задекларована уже на початку його подорожніх записів: це бажання побачити святе місто Єрусалим та землю обітовану. Маршрут паломника визначив архітектоніку твору. Він ділиться на невеликі за розміром фрагменти, кожен з яких має заголовок, що фіксує місцезнаходження паломника у географічному просторі. Наприклад: «Про шлях до Єрусалиму», «Про місто Ефес», «Про Єрусалим», «Про церкву Воскресіння Господа», «Про місце на землі, де розіп'яли Христа». Данило постійно повідомляє про відстань від одного пункту маршруту до іншого та про умови шляху. В останньому фрагменті йдеться про Різдво Христове, яке ігумен зустрів у церкві Гробу Господнього, де поставив лампадку від землі руської. Це кульмінаційний момент подорожі, подія, яка тлумачиться як успішне досягнення мети паломництва. А вона полягає у подоланні не лише географічного простору, а й шляху духовного, очищення від власної гріховності, у тому, що Данило називає отриманням від Спаси «великої мзди» [4].

У період великих географічних відкриттів Нового часу метою подорожей стає оволодіння землями та їх ресурсами, зокрема у Новому Світі та на Індійському півострові. Якщо спочатку головним було досягнення матеріальних ресурсів інших,

відсталих цивілізацій, то епоха Просвітництва внесла у подорожній нарис когнітивну мету, що виявилось у здійсненні наукових експедицій.

Особливе місце та функції маршруту, яким рухається мандрівник, у подорожньому нарисі пояснюється специфікою жанру. Генетичний метод дослідження подорожнього нарису, застосований О. Александровим, дозволив встановити, що структурною основою цього жанру є путівник [1, с. 15]. Оповідь про шлях, який долає людина, рухаючись заданим маршрутом, становить собою архаїчну модель, у якій синкретично об'єднані мандрівник та кут зору оповідача. Подорожній нарис функціонує насамперед як контент масової міжкультурної комунікації, основна функція якої когнітивна: пізнання чужого через своє, і навпаки, себе, людини як представника етнічної культури, через розуміння чужого.

Рух мандрівника у просторі та фіксація побаченого розширює когнітивні можливості людини. У. Найссер зазначає, що рух забезпечує отримання «безцінної інформації», особливо коли сприймаючий переміщується сам [9, с. 57]. Враховуючи це, О. Александров вказує, що вербальна природа подорожі, укорінена у специфічному наративі, відкриває перед людиною великі можливості пізнання світу, а рух мандрівника маршрутом варто розглядати як динамічну систему інформаційних ситуацій [1, с. 13].

Н. Маслова пише, що саме маршрут, послідовний і чітко промальований автором, характеризує подорожній нарис як низку об'єктивних фактів і подій, з якими стикається мандрівник незалежно від власної волі. Суб'єктивний відбір цих фактів виявляє авторську інтенцію, оскільки маршрут поїздки певною мірою визначається волею мандрівника [8, с. 72].

Ілля Ільф та Євген Петров прекрасно усвідомлювали когнітивні, пізнавальні можливості подорожнього нарису. Високоосвічені люди, ерудити, вони читали не лише американські нариси Максима Горького, про що свідчить їх книга, а й, вочевидь, нариси С. Єсеніна та В. Маяковського, Бориса Пільняка, які побували в Америці до них. Але «Одноповерхова Америка» написана під впливом Марка Твена. Американський письменник не випадково згадується в книзі Ільфа та Петрова багато разів. Журналісти побували у музеї його імені, відвідали та детально описали «маленьке» місто Ганнібал, де виріс майбутній письменник; про часи, коли він молодим працював лоцманом на Міссісіпі, вони згадують на березі цієї річки. Як відомо, славу провінційному журналістові Марку Твену принесла його поїздка у 1867 р. у складі групи паломників до Європи та Святої Землі, яку він описав у подорожніх нарисах. Майбутній прославлений письменник побував і в Одесі, яку назвав «майже американським містом». Після повернення Марк Твен видав книгу «Простаки за кордоном, або Шлях нових паломників» (1869) [7]. Уже в першій главі книги мандрівник цитує документ, який називається «Програма подорожі»: власне проспект туристичної фірми, яка організувала поїздку. Ця програма містить детальну оповідь про маршрут поїздки – від одного міста до іншого, інформацію про час у дорозі, про терміни перебування у тому чи іншому пункті, про визначні пам'ятки культури. Це путівник, який розгортається у цілу книгу описами побаченого та враженнями самого мандрівника. В останній главі книги, написаній уже після повернення, автор знову нагадує маршрут здійсненої подорожі, але під кутом зору людини, яка ним пройшла. Згодом письменник пише книгу про свою молодість, у якій розповідає про митарства Америкою. А знамениті романи Марка Твена, які добре знали Ільф та Петров, відносяться до так званої «літератури подорожей».

Про те, «Одноповерхова Америка» створена під впливом Марка Твена, свідчить навіть форма цієї книги, її архітектоніка. І все ж головне, що їх об'єднує, –

проникливий, тверезий, навіть скептичний погляд на те, що в чужій культурі *вважається вищою цінністю*, та власний, незаангажований пошук того, що *є справжньою цінністю*.

Як кореспонденти «Правди», відправлені у безпрецедентне як для 1935 р. тривале відрядження до Америки, Ільф та Петров, безперечно, отримали чітке редакційне завдання. Про його зміст журналісти ніколи нічого не розповідали, якихось письмових повідомлень також не залишилося. Донька Ільфа, Олександра Ільф, яка надзвичайно багато зробила для збереження та видання архівів батька й творів письменників, навіть висловила припущення, що до «країни кока-коли» Ільфа та Петрова відправив особисто Сталін [5, с. 5]. Чи правда це, досі не відомо. Однак відомо, що після повернення із відрядження Ільф та Петров написали листа Сталіну, в якому йшлося про необхідність використання американського досвіду навіть партійними керівниками.

Маршрут подорожі Ільфа та Петрова накладено на відтворену у їхній книзі модель світу та людини. Фізична картина світу в «Одноповерховій Америці» за своїми параметрами просторова: тут є США та СРСР, проглядають контури Європи та Далекого Сходу, Китаю, Японії, Філіппін. На цей фізичний простір накладається «політична карта» світу. Ідея прогресу людства, як основа авторського бачення сенсу історії, двояка. Технічний прогрес об'єднує Радянський Союз та Америку, але це різні цивілізації. Американська цивілізація виникла завдяки новітнім технологіям, і в цьому її перевага. Радянська дещо відстає від американської за темпами технічного розвитку, але випереджає у політичному розвитку: суспільний та державний лад тут побудований на рівноправ'ї та справедливості, стосунки між людьми майже братерські.

П. Гурков зазначає, що у радянські часи з'являється новий тип мандрівника – «мандрівник-місіонер», письменник, який несе правду про Країну Рад за кордон, а для читачів на батьківщині він є водночас носієм правди про життя за кордоном [3, с. 30]. Власне йдеться про приєднання до когнітивної функції мандрівника-оповідача функції пропагандистської. Але ні Ільф та Петров, ні містер Адамс, який їм допомагав, прокладаючи маршрут Америкою, про це не думали.

Л. Яновська зазначає, що пафосом книги значною мірою є пристрасне бажання побачити, зрозуміти, розповісти [10, с. 189]. Самі ж публіцисти багато разів декларують на сторінках книги мету подорожі, як вони її розуміють. Своєрідним рефреном книги є слова «зрозуміти Америку, зрозуміти американця». На думку письменників, це дозволить пояснити той неймовірний науково-технічний та промисловий прорив, який здійснили США на очах здивованого світу, створивши нову цивілізацію. Письменники порізно ставились до тих чи інших виявів американського економічного чуда, але при цьому вели пошуки корисного при будівництві соціалізму. Слова «зрозуміти Америку», тобто культуру та людей країни, мали також додаткове, політичне, значення. Автори намагалися зрозуміти, куди рухається політична система США, що було сформульовано у формі питання «Де знаходиться Америка?», поставленому у Нью-Йорку перед журналістами та письменниками – членами клубу «Німецький сніданок».

Над маршрутом подорожі публіцисти почали думати ще в Москві, готуючись до поїздки. «Это был очень красивый, но, в сущности, весьма неопределенный план. Мы составили его еще в Москве и горячо обсуждали всю дорогу... Мы исходили десятки километров по сыроватым от океанских брызг палубам «Нормандии», споря о подробностях этого путешествия и осыпая друг друга географическими названиями» [6, с. 21].

Нью-Йорк – перше місто, яке побачили журналісти в Америці. Але навіть під час перебування у ньому маршрут майбутньої великої подорожі ще не був чітко сформований. Проте письменники отримували величезне задоволення від того, що постійно

обговорювали його, мріяли про нього. «Время шло. Мы все еще находились в Нью-Йорке и не знали, когда и куда поедem дальше. Между тем наш план включал путешествие через весь материк, от океана до океана».

Реалізація цього плану була неможлива без провідника. Такою людиною став Соломон Абрамович Трон, у книзі – містер Адамс, – інженер фірми «General Electric», який до того сім років працював у СРСР. Містер Адамс розробив весь маршрут, від якого у журналістів «Правди» запаморочилася голова. Він дозволяв побувати не лише на сході, а й на заході та півдні країни, побачити «різнокольорову» Америку. А головне: такий маршрут міг допомогти досягти головної мети приїзду до країни – зрозуміти Америку.

Маршрут журналістів-мандрівників поділено на відрізки уже назвами частин та глав книги. Вони створюють своєрідну дорожню карту: «Из окна двадцать седьмого этажа», «Через восточные штаты», «К Тихому океану», «Золотой штат», «Назад к Атлантике». Назви частин книги – це своєрідні стратегічні вектори, які вказують на напрям руху мандрівників: зі східного узбережжя на захід, звідти на південь, а потім – знову на захід. «Географічні» назви глав виконують дещо іншу функцію. Вони чітко локалізують у неосяжному просторі Америки певні ділянки, так би мовити, ландшафтно-топографічного характеру. Ось назви глав третьої та п'ятої частин: «К Тихому океану» представляє читачській увазі такі «географічні» глави: «На родне Марка Твена», «Санта-Фе», «Пустыня», «Гренд-кэньен», «На гребне плотины», «По старой испанской тропе», «День в Мексике», «Новый год в Сан-Антонио», «Мы въезжаем в Южные штаты», «Прощай, Америка!».

Прекрасні дороги Америки, маленький «форд» «благородного мышиноного цвета» та подружжя Адамсів зробили реальністю мрію Ільфа та Петрова побачити країну в усій її різноманітності: природній, етнічній, соціальній, політичній і т. д. Вони не лише побачили, а й зрозуміли Америку та американців, багатих та бідних, білих і темношкірих.

Таким чином, є підстави констатувати, що маршрут планується залежно від мети подорожі. Особливе значення його для самого мандрівника пояснюється тим, що від маршруту залежить головне: чи буде досягнуто мети подорожі. З іншого боку, маршрут дозволяє читачеві зрозуміти мету подорожі, якщо вона не задекларована у творі самим мандрівником-оповідачем. Внутрішньотекстова функція маршруту полягає у тому, що він організує через архітектуру послідовність оповіді про шлях та подорожні описи, визначає принципи поділу книги на розділи та глави.

В «Одноповерховой Америке» Ілли Ільфа та Євгенія Петрова представлені три типи маршрутів.

Перший – стратегічний, яким рухається людство. Метою його є розвиток технологій та удосконалення політичної системи. Головним результатом прогресу є політична свобода, а також технологічні можливості працювати для того, щоби людина задовольнила свої духовні та матеріальні потреби, створення комфортних побутових умов, встановлення гармонії з суспільством та природою. Цим шляхом йдуть передусім СРСР та США. Якщо Радянський Союз випереджає Америку за темпами будівництва справедливого суспільства, то в питаннях технічного прогресу його інтелектуальній еліті варто повчитися в американських інженерів та бізнес-менеджерів. На цьому рівні діють закономірності високого порядку, змінити цей маршрут людства неможливо.

Другий маршрут – тактичний, це план поїздки журналістів. Мета – зрозуміти Америку та американців, працею яких створено чудо: з фермерської країни вона перетворилася у нову технологічно високорозвинену цивілізацію. Існувало кілька варіантів такого маршруту, але вдалий був запропонований американцем, який добре знає свій народ, сильні та слабкі сторони Америки. Рух маршрутом та графік його проходження

у цілому дотримувалися, але були й відхилення з суб'єктивних причин (містер Адамс раптом вирішив поїхати іншою дорогою, що ледве не закінчилося аварією) та з об'єктивних (наприклад, рідкісний для місцевих доріг ремонт та об'їзд).

Третій тип маршруту – локальний, як правило, він пролягає містом і приховує елементи спонтанності й непередбаченості. Наприклад, першого ж вечора у Нью-Йорку журналісти несподівано для себе сіли у маршрутний автобус та поїхали у невідомому їм напрямку. Поїздка без мети дозволила побачити міське «дно» – місце нічного приюту для бездомних. А під час одноденного перебування у Мексиці місцевий житель буквально заманив мандрівників на кориду, яка допомогла журналістам зрозуміти мексиканський характер з його жорстокістю. Вільний час у Сан-Франциско, прогулянка поза планом, жорстким виконанням якого опікувався містер Адамс, дозволив потрапити на матч з американського футболу, а спостереження за грою, за словами авторів, як ніщо інше відкрило їм американський характер з його неймовірною впертістю та послідовністю у досягненні мети.

Інформаційні ситуації, які виникають при русі маршрутом, теж бувають різні: залежно від новизни та обсягу одержаної мандрівниками інформації. Основна жанрово-комунікаційна функція маршруту в книзі подорожніх нарисів «Одноповерхова Америка» – пізнавальна, «радість відкриття нового» (О. Глушко). Разом з тим маршрут не лише дозволив пізнати Америку та американців, а й якоюсь мірою гальмував досягнення мети. Він пролягав через великі міста Нью-Йорк, Чикаго, Сан-Франциско, живописні пустелі, каньйони, водоспади, які дарували мандрівникам нові враження. Тривала поїздка «великою автомобільною дорогою» з її однотипними «маленькими» та «великими маленькими» містами нічого нового не давала та втомлювала. Ільф та Петров пишуть про їх тотальну стандартизовану однотипність – від плану забудівлі до меблювання житла – відверто негативно. Разом із тим у масштабах країни та у цій одноманітності вони вбачають силу Америки.

Після виходу книги та її оцінки літературними критиками стало зрозуміло, що головної комунікаційної мети подорожі – зрозуміти Америку – радянські публіцисти з успіхом досягли. У 1937 р. Л. Боровий у газеті «Литературное обозрение» зазначає, що письменники точно дотримувалися свого відмінно розробленого маршруту, що книга вийшла талановитою, розумною і веселою, і в цілому про Америку [2, с. 10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров О. Подорожній нарис: «пам'ять жанру» Стаття перша. На перетині видів масової комунікації / О. Александров // Діалог: Медіа-студії : збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Александров. – О. : Астропринт, 2015. – Вип. 20. – С. 7–34.
2. Боровой Л. Одноэтажная Америка (книга И. Ильфа и Е. Петрова) / Л. Боровой // Литературное обозрение : критико-библиографический двухнедельник при журнале «Литературный критик». – 1937. – № 8. – С. 9–12.
3. Гурков П. Ю. Своеобразие жанра путевого очерка в отечественной публицистике 20-30-х годов XX столетия / П. Ю. Гурков // Филологос. – 2013. – № 18 (3). – С. 28–32.
4. Житье и хождение Данила Русьския земли игумена // Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М. : Художественная литература, 1980. – С. 24–115.
5. Ильф А. Сталин посылает Ильфа и Петрова в страну «кока-колы» / А. И. Ильф // Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка / сост., вступ. ст. А. И. Ильф. – М. : Текст, 2011. – 511 с.
6. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка / И. Ильф, Е. Петров. – М. : Текст, 2009. – 253 с.
7. Марк Твен. Простаки за границей, или Путь новых паломников / Марк Твен. – М. : Правда, 1984. – 560 с.
8. Маслова Н. М. Путевые заметки как публицистическая форма / Н. М. Маслова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 115 с.

9. Найссер У. Познание и реальность: смысл и принципы когнитивной психологии / У. Найссер. – М. : Прогресс, 1981. – 230 с.

10. Яновская Л. М. Почему вы пишете смешно? Об И. Ильфе и Е. Петрове, их жизни и юморе / Л. М. Яновская. – М. : Наука, 1969. – 216 с.

Екатерина Валькова

Маршрут в книге путевых очерков

Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Одноэтажная Америка»

Статья посвящена созданию типологии маршрутов в книге путевых очерков Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Одноэтажная Америка» и определению их функций.

Ключевые слова: Ильф и Петров, «Одноэтажная Америка», путевой очерк, маршрут.

Kateryna Valkova

The Route in the Book of Travel Sketches by Ilya Ilf and Yevgeny Petrov «One-level America»

The article is devoted to the creation of a typology of the routes in the book of travel sketches by I. Ilf and E. Petrov «One-level America» and the definition of their functions.

Key words: Ilf and Petrov, «One-level America», travel essay, route.